

Богдан БОЖИНСЬКИЙ
Назар БОЖИНСЬКИЙ

Харківський національний університет будівництва та архітектури

БІЛІОВСЬКА ТВЕРДИНЯ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

THE BILOVSKA FORTRESS: PROBLEMS IN RESEARCH AND PRESERVATION

© Божинський Б., Божинський Н., 2012

Анотація: В статті розглядаються проблеми дослідження і збереження Білівської фортеці в Краснограді як частини української оборонної лінії та її значення як виду фортифікаційного витвору в харківському регіоні.

Ключові слова: Красноград, Білівська твердиня, українська оборонна лінія, фортифікації.

Annotation: The problems of researching and saving of the Bilovsk fortress of Crasnohrad town as a part of the Ukrainian defensive line, and its value as sight of fortification art of the Kharkiw region are considered in this article.

Key words: Crasnohrad, Bilovsk fortress, Ukrainian defensive line, fortification.

Результати дослідження: Білівська твердиня (рис.1) – це десята кріпость, котру закладено ще 11 серпня 1731 року. Вона стала першою спорудою теперішнього Краснограда. Це земляна споруда. Вона має вигляд квадрату, а її боки рівні 100м. По краях стоять укріплення, в поперечнику тверджа має близько 30-х метрів. Між Іванівською та Білівською твердинями уподовж напрямку споруджено редуту й редани. Кріпость побудовано, щоб захиститись од орд кримських татарів. Твердиня має площу чотири гектари.

Рис. 1. Білівська кріпость. Старе фото

Простір між Доном, горішньою Окою та лівими притоками Дніпра й Десни в XIII-XVI віках залишався не заселений і називався Дике поле. Опановували Дике поле самопливом, в умовах війни супроти турецько-татарських і польських збройних ватаг.

В XVII в. цей простір жваво залюднювали переселенці з Правобережної України та Східної Галичини. На Лівобережній Україні мало не до кінця XVIII ст. для землі був притаманний процес «займанщини», – так називалося право першим зайняти вільний простір, це право передовсім мала зажиточна козацька старшина.

Тим, що Слобідську Україну та Малоросію стали заселяти, Білгородська лінія втратила своє значіння як прикордоння смуга. На початку 80-х рр. XVII ст. Московський уряд пропонував спорудити укріплену лінію, щоб вона пролягала по річці Орел та Берестовій. Супроти будівництва цієї лінії став тодішній гетьман С. Самойлович. Лінію таки не збудували. Але оборонне діло міст і селищ на південь од Білгородської лінії, ставало чим далі то скрутніше. До думки утворити безперервну лінію для захисту од татарських нападів поверталися й на початку XVIII ст.

Нарешті проект Української лінії зробив генерал Вейсбах. Відомо, що він 1730 року подав для розгляду уряду проект для зміцнення південних кордонів Московської держави. Одержавши завдання, будівничі вивчили місцевість між річками Орел та Сіверський Донець, щоб звести там укріплену лінію. Будували Українську лінію два роки, але пізніше її зміцнювали та розширяли. Хоча вже через рік лінія почала руйнуватись.

Рис. 2. Місце навкруги Більовської твердині сьогодні

Лінія являла собою неперервний земляний вал із ровом. Будували лінію козаки й селяни Слобідської України та Малоросії. Та робота була тяжка й дармова, тому будівельники часто тікали од роботи. Довжина лінії досягала більше 285 км. На лінії побудували 16 укріплень і 49 редутів. Фортечні лінії стояли одна від одної на відстані 20-30 верств.

Десяту кріпость Української оборонної лінії заклав такий собі Тараканов. Вона стала першою будівлею прийдешнього міста. Тут розташували один із полків з міста Більова Тульської губернії. Од назви міста Більова назвали й полк, і твердиню, де його поселили, також стали звати Більовською.

Більовська кріпость була чотирикутна, з боками по 100 метрів відповідно. По кутах твердині постали бастіони. З південного боку кріпості, за ровом, розміщувався передовий редут. У середині твердині звели казарми, скарбницю, пороховий льох, криницю тощо. Перегодя збудували підземні ходи з кріпості до ставка та слобідки. Підземні ходи, що далі то більше розгалужувались. Біля кріпості на схід утворилася солдатська слобідка. Слобідка пізніше розширилася через нових некрутів. Вже 1735-1739 року лінію стали дужче заселяти та розвертати хліборобство. На той час татарські напади поменшали, і тут почали з'являтися все більше охочих людей для поселення, а до половини XVIII ст. на південь від Української лінії з'явилися нові українські сельбища з Лівого берега Дніпра. Тож містобудівна структура навкруги лінії твердинь ускладнилася та розширилася.

На захід від центру селища сформувався квартал купців і ремісників. Першу кузню збудовано між твердинею та заселеними кварталами; вона обслуговувала городян та купців. На схід од Більовської кріпості посадили 33 десятини і 1000 квадратних сажнів саду (Скарбовий садок). В цьому саді були зведено шовкові фабрики, довгі повітки зі столами.

Коло Більовської фортеці 1745 року зробили ярмарки з незмінними крамницями, цегельню тощо. З того часу почали будувати будинки з цегли, як то будинок Генералітету Української лінії. Постали «міліційні» села Піщанка і Берестовеньки: перше поблизу Більовської твердині, друге коло твердині «Святого Івана». Залишки Іванівського гкріплення непогано вціліли до сьогодення. З 1752 року в Більовській твердині відкрито початкову школу.

В другій половині XVIII ст. з'являється ряд сіл за Українською лінією: Циглерівка, Березівка, Попівка, Наталине та інші. Вже 1764 року заснували ще два села, на 48 садиб кожне: Циглерівка й Березівка. Лінія стає великим містобудівним комплексом, який збудовано для оборони Дніпровської лінії, то Українська лінія втратила Стратегічне значення. Більовська кріпость з того часу перетворюється на пересильну точку та в'язницю. На плані міста 1782 року вже є в'язниця й церква. Вже 1775 року на трьох тисячах десятин землі на лівому березі річки Берестової засновано селище Наталине. Пізніше Більовська кріпость стала повітовим центром Юзівської губернії.

За півстоліття (1731-1784 р.) навкруги Більовської твердині виросло містечко, в ньому проживало 617 людей, було 130 будинків, 3 кузні, близько 20–х крамниць, кілька шинків, кожного року проводилося 3 ярмарки. Вже 1784 року Більовську кріпость перейменовано на місто Костянтиноград, а 1796 року місто Костянтиноград переведено на становище позаштатного міста Малоросійської губернії.

Сьогодні суспільство мало знає про те, що на Харківщині є не поодинокі укріплення, а безперервна оборонна лінія з довгого земляного валу та кількох десятків твердинь (рис.2). Досі є залишки земляних і дерев'яних споруд, що колись були Більовською фортецею. Проте Більовську твердиню та інші твердині цієї оборонної споруди внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Хоча залишки Більовської кріпості тепер перетворилися на звалище, при колишньому великому значенні та статусі. Тоді виникла ідея побудови оборонних споруд вздовж річок Берестової, Орел, – від міста Валок на Слобожанщині до Дніпра, своєрідного продовження Ізюмської лінії. Потім зводили її західну ділянку. Вже 1682 р. обстежено територію від Валок до містечка Нехворощі на Орлі. Планували збудувати оборонні споруди на правому березі цих річок, щоб перекрити Муравський шлях, бо цим шляхом татари часто нападали на Слобідську та Лівобережну

Україну. Так виникли укріплення Української лінії: Борисоглібська твердиня (Рудка, Царичанський район), Лівенська кріпость, Василівська кріпость, Ряска кріпость, Козлівська кріпость у Скалонівці 1731 р., кріпость святого Феодора (до 1738 – Дрієцька кріпость або Нова кріпость) у Залінійному 1731 р., Більовська кріпость та більше десятка інших. Такий комплекс не мав би зникнути й продовжувати залишитись звалищем.

Більовська кріпость стоїть у місті Красноград на віддалі десятків метрів від траси Москва-Сімферополь. Краєзнавчий музей вкупі з фортецею має перспективу скласти туристично-екскурсійний комплекс – досить потужний невикористаний історико-культурний потенціал, котрий може змінити обличчя м. Краснограда та повернути йому статус великого містобудівного комплексу.

Література:

1. *Мариненко Д.Т. Красноградский район (Историко-краеведческий очерк), Красноград, 1992.*
2. *О.П.Кісь, А.С.Капустян. Напрями підвищення ефективності використання туристичного потенціала Харківської області на прикладі Більовської фортеці; Х.- ХНЕУ – 2012.*
3. *Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Постанова Кабінету Міністрів України №928 од 03.09.2009 р.*
4. *П. І. Бодянський «Памятная книжка Полтавской губернии», П. – 1865 р.*
5. *Арандаренко Н. «Записки о Полтавской губернии», Полтава. Типография губернского Правления. 1852 год.*